

JAN KOCHANOWSKI
(1530—1584).

ARTYKUŁY, DO KUMEN TY, MANU SKRYP TY

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, kontakt: tomasz.lawenda@mail.umcs.pl,
ORCID ID: 0000-0002-3689-4507

Smok, słowiczki i sarna w *Trenie I* Jana Kochanowskiego

Glosa do interesującej transformacji utworu
w Sieci i nie tylko

Humanistyczna poezja Jana z Czarnolasu „mieni się” w niejednym miejscu „proteuszowymi” refleksami znaczeń i ujawnia w swej strukturze istnienie różnorodnych pierwiastków kulturowo-literackich. Jej synkretyzm związany z rozbudowaną i mistrzowsko dopracowaną stroną inwencyjną, z tym, że może aktualizować się w niej nieraz kilka kontekstów źródłowych jednocześnie, czyni ją osobliwie migotliwą, a przez to jakby nieuchwytną, niczym Homerowy Proteusz z fraszki *Do gór i lasów*¹. Potwierdzeniem tego fenomenu muzy czarnoleskiej – pozornie prostej czy łatwej w interpretacji, a w rzeczywistości złożonej, migotliwej, z mnogością „ścieżek mylnych” (Fr III 29, w. 10) – jest powiększający się systematycznie zasób opracowań, które rejestrują przenikające jej strukturę, odpowiednio się tam załamujące albo interferujące wiązki znaczeń różnej proveniencji: klasycznej, biblijnej i renesansowej.

Odcieniami heterogenicznych zapożyczeń i aluzji opalizuje m.in. wizualno-symboliczna część porównania homeryckiego w *Trenie I*, naturalistycznie obrazująca to, co ok. 1579 roku rozegrało się na „zalanych światłem tragicznym”² oczach poety, a czego mitologicznym punktem odniesienia jest na kartach cyklu sytuacja Niobe, która „na martwe ciała / swoich namilszych dziątek patrząc

¹ „Taki był Proteus, mieniąc się to w smoka, / To w deszcz, to w ogień, to w barwę obłoka” (Fr III 1, w. 15–16); J. Kochanowski, *Fraszki*, oprac. J. Pelc, Wrocław 1991, s. 109. O tym, że poezja ta wymyka się niekiedy jednoznacznej kwalifikacji intertekstualnym dokonywanym przez badaczy literatury dawnej, wspomina w kontekście przywołanych wersów Jacek Sokolski w publikacji *„Disiecta membra”, czyli drobiazgi filologiczne*, Wrocław 2015, s. 69.

² K. Ziemia, *Poezja ostatecznych konsekwencji*, w: Jan Kochanowski. *Interpretacje*, red. J. Błoński, Kraków 1989, s. 153.

skamieniała” (*Tren IV*, w. 17–18)³. Oto ojciec, przyglądający się bezradnie niespełna trzydziestomiesięcznej córeczce, Orszulce, z którą go rozdzieliła „niepobożna śmierć” (*Tren I*, w. 7; por. *Tren IV*, w. 1), utożsamia się na gruncie precyzyjnie ustalanych asocjacji literackich z matką słowików, świadkiem pożerania jej piskląt przez wyrachowanego w swej napaści predatora:

Tak więc smok, upatrzwszy gniazdo kryjome,
Słowiczki liche zbiera, a swe łakome
Gardło pasie; tym czasem matka szczebiece
Uboga, a na zbójcę co raz sie miece.
Próżno: bo i na samę okrutnik zmierza,
A ta nieboga ledwe umyka pierza.
(*Tren I*, w. 9–14)

Scenę ataku na ptaszki kształtują w przywołanym wyżej porównaniu homeryckim – w jego członie *comparans* – odpowiednio przetworzone i skombinowane elementy tradycji grecko-rzymskiej i judeochrześcijańskiej wzbogacone o składniki kultury późniejszej⁴. Na gruncie wiedzy naturalnej mogłoby chodzić o węża, którego łupem, w ramach przysługującego mu prawa do zaspokajania głodu⁵, są czasami nisko gniazdujące pisklęta. Bardziej znamienne jest jednak to, że pod piórem oszołomionego tragedią rodzica, a zarazem wykształconego humanisty i erudyty biblijnego, domniemany wąż ulega symptomatycznemu – zwłaszcza w świetle tradycyjnej dwuznaczności słowa *δράκων* („wąż” lub „smok”)⁶ – przeobrażeniu w „smoka”⁷.

Z jednej strony przyjmuje on postać smoka biblijnego, który jak wąż z Księgi Rodzaju (3,1)⁸ identyfikowany jest w Apokalipsie z żarłocznym złem demonicznym. Ów bowiem apokaliptyczny „Smok, Wąż starodawny, którym jest diabeł i szatan” (Ap 20,2)⁹, „stanął [...] przed mającą rodzić Niewiastą, ażeby skoro porodzi, pożreć jej Dziecię” (Ap 12,4). Z drugiej strony upodabnia się do smoka wywiedzionego z *Iliady* Homera (II, 308–317)¹⁰, choć – jak dowiedziono – za pośrednictwem łacińskiej parafrazy Cyserona *De divinatione* (II, 30, 63) z edycji Andrzeja Patrycego Nideckiego (*Ciceronis Fragmentorum tomi IV*, k. 38v–39r)¹¹. Smok ten (*draco*), który z rozkazu

³ J. Kochanowski, *Treny*, oprac. J. Pelc, Wrocław 2009, s. 12 (wszystkie fragmenty zbioru podaję za tym wydaniem). Na temat wspomnianych tu doznań wzrokowych zob. R. Krzywy, *Zmysł wzroku w poezji Jana Kochanowskiego – rekonesans badawczy*, „Ruch Literacki” 2023, t. 60, z. 2, s. 144–145.

⁴ T. Banaś-Korniak, *Wokół „Trenów” Jana Kochanowskiego. Studia historycznoliterackie*, Katowice 2016, s. 111–114. Autorka przywołuje m.in. wcześniejsze ustalenia dotyczące tej sceny.

⁵ A. Borowski, *Cierpieć po ludzku, czyli jeszcze raz o „Trenach”*, w: *Lektury polonistyczne. Jan Kochanowski*, red. A. Gorzkowski, Kraków 2001, s. 13.

⁶ M. Czapińska, *Rydwany Triptolemosa*, „Collectanea Philologica” 2014, nr 17, s. 20–21.

⁷ Zob. np. Ambroży Calepinus, słynny włoski leksykograf (1435–1510), definiował smoka jako starego węża, który z latami osiągnął wielki rozmiar: „Draco, δράκων, proprie dicitur serpens annosus, qui multa aetate in insolitam magnitudinem excrevit”; Ambroży Calepinus, *Dictionary*, Lugduni 1558, k. 163v.

⁸ „A wąż był bardziej przebiegły niż wszystkie zwierzęta lądowe, które Pan Bóg stworzył”, s. 26. Wszystkie cytaty biblijne są przywoływane za: *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu* (Biblia Tysiąclecia), Poznań 2002.

⁹ Hi 7,12; Ps 74 (73),13; 91(90),13; Ap 12 *passim*; 13,2.4.11; 16,13.

¹⁰ Przekład: „Znak wielki się pokazał, jaki się nie zdarza: / Z czerwonymi plamami idzie spod ołtarza / Smok straszny, który zaraz na drzewo się wspina, / Gdzie się ptaszka na wierzchu wylega rodzina: / Ośmiro było w liściu zagnieżdżonych skrycie, / A dziewięta samiczka, co im dała życie. / Tam on włazłszy pisklęta świeżące pożera: / Matka smutne nad dziećmi żale rozpościera, / Wtem ją, próżny niosąc ratunek, za skrzydło / Pochwyciwszy, okrutne pożarło straszdytło” (w. 301–310); Homer, *Iliada*, tłum. F. K. Dmochowski, zrewidował, wstępem i komentarzem opatrzył T. Sinko, przygotował J. Łanowski, Wrocław 2004, s. 41–42.

¹¹ J. Axer, *Smok i słowiczki. Wokół wierszów 9–14 „Trenu I” Jana Kochanowskiego*, „Pamiętnik Literacki” 1979, z. 1, s. 187–191; J. Axer, M. Cytowska, *Objaśnienia. Komentarz II*, w: J. Kochanowski, *Dzieła wszystkie. Wydanie sejmowe*, t. 2: *Treny*, oprac. M. R. Mayenowa i L. Woronczakowa oraz J. Axer i M. Cytowska, Wrocław 1983, s. 110–111.

Jowisza przepelznął z ołtarza świątynnego na gałęzie platana, pożarł ukryte tam pisklęta (u Homera wróble), uśmiercając także krążącą dookoła i żałośnie szczebioczącą matkę:

Vidimus immani specie tortuque draconem
Terribilem, Iovis ut pulsu penetraret ab ara;
Qui platani in ramo foliorum tegmine saeptos
Corripuit pullos; quos cum consumeret octo,
Nona super tremulo genetrix clangore volabat;
Cui ferus immani laniavit viscera morsu¹².

Kochanowski, pomijając szczegóły homerycko-cycerońskiego opisu: cechę węzową smoka (pełzanie), kontekst świątynny napaści (ołtarz), wreszcie śmierć ptasiej matki, włączył go do porównania unaoczniającego ból po stracie najbliższych. Postąpił zatem tak jak Pseudo-Moschos w epyllionie *Megara*. U Pseudo-Moschosa tytułowa bohaterka, opłakująca dzieci wymordowane w furii przez jej męża Heraklesa, porównała się do matki, która nie mogąc ocalić piskląt pożartych przez węża, lata bezradnie nad gniazdem w obawie także o własne życie (*Megara*, IV, 21–26)¹³. Zatarły i wykorzystany w ten sposób opis Cyserona poeta zmodyfikował jeszcze za sprawą fragmentu *Georgik* Wergiliusza (IV, 511–515)¹⁴ parafrazującego wyimek *Odysei* Homera (XIX, 518–524)¹⁵. Sankcjonują one w *Trenie I* nie tylko pojawienie się słowika (łac. *philomela*), ptaka, który u Wergiliusza opłakiwał nocą utracone młode, ale nadto zachowanie smoka („okrutnika”), który już nie „pełza” (*penetrat*) ani nie „porywa” piskląt (*corripit*), jak w cycerońskiej adaptacji *Iliady*, tylko je „upatruje” (*observat*) i „zbiera” (*detraxit*). W *Georgikach* bowiem oracz, upatrzywszy nieopierzone pisklęta, powybierał je z gniazda („fetus [...] observans nido implumes detraxit”, 512–513)¹⁶.

Tak oto za sprawą obrazu wiodącego do „rozpoznania sytuacji tragicznej”¹⁷, ukształtowanego zaś z zespolonych organicznie fragmentów literatury europejskiej (w. 9–14), Kochanowski sankcjonuje potrzebę przywołania w inwokacji *Trenu I* uosobionych „płaczów”, „łez”, „lamentów”, „skarg” i „łamań rąk”, które pomogłyby mu opłakiwać stratę odebranego brutalnie dziecięcia (w. 1–8). Utwór domyka wanitatywna konstatacja: „Wszystko próżno” (w. 17), będąca reakcją na stoicką radę: „Próżno płakać” (w. 15). Wieńczy go też motyw „błędu” („błąd wiek człowieczy”, w. 18), który implikuje myśl o szeroko rozumianej omyłności wpisanej w ludzką egzystencję (*errare humanum est*).

¹² M[arci] Tullii Ciceronis Fragmentorum tomii IV cum Andreae Patricii Striceconis adnotationibus. Omnia ex eiusdem secunda editione, Venetiis 1565, k. 39r. Przekład: „Zobaczyliśmy potężną postać i sploty strasznego smoka, z bożego rozkazu prześlizgiwał się od ołtarza; z gałęzi platana porwał pisklęta ukryte pod osłoną liści; a gdy ich osiem pożerał, dziewiąta z żalną skargą polatywała matka; okrutnik potężnym ukąszeniem wydarł jej wnętrzności”; J. Axer, op. cit., s. 189.

¹³ Ibidem, s. 187 i 189; por. J. Axer, M. Cytowska, op. cit., s. 111.

¹⁴ „Qualis populea maerens philomela sub umbra / Amisos queritur fetus, quos durus arator / Observans nido implumes detraxit: at illa / Flet noctem, ramoque sedens miserabile carmen / Integrat, et moestis late loca questibus implet”; *Publii Vergilii Maronis Georgicorum libri*, w: *Opera Vergiliana docte et familiariter exposita*, [...] *Bucolica et Georgica*, t. 1, Parisiis 1512, lib. IV, k. 152r–152v. Numeracja wersów za: *P[ublii] Vergilii Maronis Opera*, introduction and notes by T. L. Papillon, A. E. Haigh, Vol. 1, Oxford 1892, s. 82. Przekład: „Tak w cieniu topoli / Słowicza Filomela opłakuje skony / Nagich piskląt, gdy rolnik zdradnie przyczajony / Z gniazda je porwał, matka przez całą noc płacze, / Na gałęzi bez przerwy zawodzi rozpacz”; Wergiliusz, *Georgiki*, tłum. A. L. Czerny, wstęp L. Joachimowicz, Warszawa 1956, s. 89.

¹⁵ Przekład: „Podobnie kwilić zwykła na początku wiosny / Zielonawa Aedon [zamieniona przez Zeusa w słowika – T. L.], córa Pandarewa, / Ukryta w gęstych splotach liściastego drzewa, / Opłakująca pieśnią na różne odmiany / Ityla – a ten Ityl to syn jej kochany, / I syn króla Zetosa. Matka w zaślepieniu / Zabiła go swą ręką” (w. 530–536); Homer, *Odyseja*, tłum. L. Siemieński, wstępem poprzedziła Z. Abramowiczówna, opracował i objaśnieniami opatrzył J. Łanowski, Wrocław 2004, s. 409.

¹⁶ J. Axer, op. cit., s. 190; por. J. Axer, M. Cytowska, op. cit., s. 111.

¹⁷ T. Banaś-Korniak, op. cit., s. 111.

Na paradoks zakrawa jednocześnie to, że ta uniwersalna – wywodząca się ze starożytności – refleksja o „błędzie”¹⁸ asocjuje od jakiegoś czasu z bardzo konkretnym błędem, który narusza i przeobraża znaczeniowo *Tren I*.

Błąd ten nie przenosi jednak wiersza w sferę wygenerowanych świadomości zakłóceń informatycznych albo usterek systemu, o co w ramach nowomiedialnej techniki remiksu pokusił się przed kilkunastoma laty pewien twórca e-literatury, który występujące w utworze słowo „błąd” (w. 18) wykorzystał do tego, aby traumatyczne przeżycia ojca Orszulki – swoisty „szum mentalny” – zastąpić „wizualizacją szumu technologicznego, konkretyzowaną poprzez rozrzucenie znaków literowych [...], przeskoki kolorystyczne, redukcję obrazu, który pierwotnie stanowił prawdopodobnie obraz kontrolny TV”¹⁹. Nie jest też omyłką powstałą w trakcie jakiejś ambitniejszej próby przeniknięcia wielowymiarowej struktury poezji czarnońskiej, przed czym w miniaturze *Do fraszek* (III 29) poeta ostrzegał tego, kto by chciał wyczerpać jego „umysł zakryty”, konkludując: „Bo się w dziwny Labirynt i błąd wda takowy, / Skąd żadna Aryjadna, żadne kłębki tylne / Wywieść go móc nie będą, tak tam ścieżki mylne” (w. 8–10).

Błąd ten ma charakter bardziej elementarny. Sprowadza się mianowicie do lapsusu językowego w części wizualno-symbolicznej *Trenu I*, warunkując nieoczekiwane pojawienie się w nim obok „smoka” i „słowiczków” również trzeciej postaci dramatycznego obrazu – „sarny”²⁰. Oto w wielu współczesnych transkrypcjach utworu można dostrzec charakterystyczny lapsus literowy polegający na nieuprawnionym utożsamieniu litery „m” z grupą spółgłoskową „rn” w zaimku osobowym „sama” (w. 13)²¹, który – zgodnie z semantyką alegorycznego opisu – powinien odnosić się do słowiczki „matki” (w. 11):

Tak więc smok, upatrzysz gniazdo kryjome,
Słowiczki liche zbiera, a swe łakome
Gardło pasie; tym czasem matka szczebiece
Uboga, a na zbójcę co raz się miece.
Próżno, bo i na **sarnę** okrutnik zmierza,
A ta nieboga ledwe umyka pierza.
(*Tren I*, w. 9–14)

Błąd ten w oczywisty sposób narusza spójność logiczną i składniową zacytowanego fragmentu, a ponadto w zdaniu ostatnim generuje informację niewiarygodną: „sarna [...] ledwe umyka pierza” (w. 13–14). Gdyby nawet skłonić się ku „upierzonej sarnie”, należałoby zarazem stwierdzić, że jej pojawienie się w scenie napaści na słowiki wyraźnie osłabia dramaturgię obrazu: mianowicie przenosi agresję smoka z rozpaczającej matki ptaszków, symbolizującej poetę, człowieka „doświadczonego postawieniem twarzą w twarz z absurdem zła i zagrożonego rozpaczą”²², na jeszcze inną – zgoła przypadkową („nieupatrzoną” wcześniej) – ofiarę.

Błąd ten
nie przenosi jednak
wiersza w sferę
wygenerowanych
świadomości zakłóceń
informatycznych
albo usterek
systemu

¹⁸ Chodzi m.in. o tradycję biblijną; J. Axer, M. Cytowska, op. cit., s. 111; J. Pelc, objaśnienie do w. 18 *Trenu I*, w: J. Kochanowski, *Treny*, s. 7. Motyw „błędu” ludzkiego w kontekście różnych jego interpretacji omawia T. Banaś-Korniak, op. cit., s. 112 i 114–116.

¹⁹ B. Bodzioch-Bryła, D. Rott, *Potencjał błędu. „Bat Country on LCD” Leszka Onaka w mash-upowym dialogu z „Trenem I” Jana Kochanowskiego*, *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Historiolitteraria* 2020, nr 20, s. 256.

²⁰ Zwierzę to pojawia się w poezji Kochanowskiego, choć w innych utworach (*Psalterz* 104, w. 36; *Pieśni* I 11, w. 2; I 19, w. 27; *Monomachia Parysowa z Menelausem*, w. 24; *Dryas Zamechska*, w. 59). Zob. *Sarna, Sarneczka*, hasła w: *Słownik polszczyzny Jana Kochanowskiego*, t. 4, red. M. Kucala, Kraków 2008, s. 449.

²¹ Na taką funkcję słowa w *Trenie I* wskazuje Barbara Bartnicka w artykule *O dawnej funkcji zaimka „sam”*, *Annales Universitatis Mariae Curiae-Skłodowska. Sectio FF* 2000, nr 18, s. 27. Autorka przytacza w większości porównanie ze smokiem i słowiczkami.

²² A. Borowski, *O twórcę, rozpacz i nadziei w „Trenach” Jana Kochanowskiego*, w: *Jan Kochanowski. Interpretacje*, s. 171.

Mimo kontrowersyjnego przesunięcia znaczeń nic nie stało na przeszkodzie, aby odpodobniony w ten sposób *Tren I* zyskał w ostatnich latach dużą popularność. Nie dziwi przy tym, że do upowszechnienia się i ustabilizowania jego wariantu z „sarną” znacznie przyczynił się internet z nowoczesnymi narzędziami cyfrowymi usprawniającymi obieg czytelniczy tekstów literackich, jak i kształcenie polonistyczne na różnych poziomach edukacji. Niezależnie bowiem od tego, czy wskazany błąd powstał w efekcie niestarannie przeprowadzonej transkrypcji (*lapsus calami*), osobiście zorientowanej interpretacji (uznanie wersu 13 za wtrącenie) czy wskutek samoistnego przekształcenia znaków w pliku elektronicznym (błąd optycznego rozpoznania tekstu – OCR)²³, uległ powieleniu, a jego ekspansywność – zwłaszcza w sferze wirtualnej – potwierdzają różne serwisy i blogi edukacyjne, wydawnictwa publikujące e-booki, platformy je dystrybuujące, księgarnie internetowe, biblioteki i czasopisma cyfrowe, informatory dla kandydatów na studia, portale pedagogiczne²⁴, wreszcie opracowane przy użyciu komputera tradycyjne publikacje książkowe. Za niezwykle trafne wypada bowiem uznać w tym przypadku stwierdzenie, że „błąd popełniony na wstępie jest jak wirus, przenoszący się na kolejnego żywiciela (lub grupy żywicieli) – choroba trwa, a Internet, umożliwiający za pomocą bezrefleksyjnej metody kopiuj-wklej rozprzestrzenianie się wirusa, nie reaguje na antybiotyki prawdy faktów”²⁵.

Jednym ze źródeł rozprzestrzeniania się owego błędu w rejonie cyberprzestrzeni i obszary książki tradycyjnej związane z edukacją może być „Wirtualna Biblioteka Literatury Polskiej”²⁶, strona pionierska, wiarygodna i od dawna znana, realizowana w latach 2001–2003 w ramach projektu UNESCO („Virtual Library of Polish Literature”) przez Marka Adamca (1956–2025), pracownika Katedry Kulturoznawstwa Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Gdańskiego i autora publikacji *Dzieło literackie w Sieci*²⁷. O zasobach biblioteki („znaczące utwory literatury polskiej”), odbiorcach („wszyscy użytkownicy Internetu”), przeznaczeniu („cele naukowe, dydaktyczne i edukacyjne”) oraz sposobach selekcji materiału („konsultacje ze specjalistami z zakresu historii literatury polskiej, [...] reprezentującymi różne ośrodki naukowe w Polsce”) informowała jedna z sekcji strony głównej prezentującego ją portalu²⁸. Renomę biblioteki potwierdzało dodatkowo to, że w radzie konsultacyjnej projektu zasiedli przedstawiciele różnych dyscyplin humanistycznych, wysokiej klasy historycy, teoretycy i historycy literatury polskiej, a także językoznawcy²⁹. Przez specjalistów zostały napisane również noty biograficzne autorów, których dzieła pomieszczono w repozytorium³⁰.

Jako źródło *Trenów* wykorzystano w tejże bibliotece edycję opracowaną przez wybitnego filologa klasycznego Tadeusza Sinkę, z 1950 roku, ostatnią z jedenastu

²³ Tego rodzaju błędy wykazał raport Najwyższej Izby Kontroli na temat zasobów Polskiej Biblioteki Internetowej (PBI), którą przejęła Biblioteka Narodowa (BN) w ramach analogicznego projektu CBN Polona; *Działania organów administracji publicznej podejmowane w celu zapewnienia dostępu do Sieci i usług telekomunikacyjnych*, s. 29, <https://www.nik.gov.pl/plik/id,4095,vp,5208.pdf> (dostęp: 3.06.2025).

²⁴ Linki do tych miejsc i figurującego w nich *Trenu I* wyszczególniono w dalszej części artykułu w przypisach.

²⁵ T. Budrewicz, „Długie trwanie” pomyłek (Maria Konopnicka, Maria Bartusówna, Napoleon Ekielski, Florentyna Niewiarowska), „Napis” 2020, nr 26, s. 56. Artykuł pomieszczony w numerze czasopisma poświęconym tej tematyce: „Errare humanum est”. Błędy w badaniach humanistycznych, ich rodzaje i konsekwencje (numer dostępny pod adresem: <https://napis.edu.pl/2020/>). Z innych studiów warto wspomnieć w tym kontekście m.in. pracę Janusza Tazbira *Edytorskie potknięcia* (Gdańsk 1997).

²⁶ Strona główna tej biblioteki: <https://literat.ug.edu.pl/books.htm> (dostęp: 3.06.2025).

²⁷ M. Adamiec, *Dzieło literackie w Sieci. Pomysły, hipotezy i interpretacje z pogranicza wiedzy o literaturze, kultury masowej i współczesnej technologii*, Gdańsk 2004.

²⁸ Sekcja w zakładce: „Zasady wyboru i prezentacji”, <https://literat.ug.edu.pl/zulu/zasad.htm> (dostęp: 16.05.2025).

²⁹ Zob. informacje w zakładce: „Zespół – Team”, <https://literat.ug.edu.pl/zulu/team.htm> (dostęp: 16.05.2025).

³⁰ Ibidem. Sylwetkę biograficzną i artystyczną Kochanowskiego przedstawił tam prof. Uniwersytetu Gdańskiego Edmund Kotarski, <https://literat.ug.edu.pl/autors/kochan.htm> (dostęp: 16.05.2025).

jej wydać³¹. W źródle tym jednak błąd literowy w *Trenie I* nie występuje. Do jego powstania w zapisie cyfrowym wiersza na stronie biblioteki³² doszło prawdopodobnie wskutek ograniczonej skuteczności jednej z technik optycznego rozpoznawania znaków (OCR)³³ użytej przy konwertowaniu zeskanowanego zbioru Jana z Czarnolasu do formatu HTML, w którym są tam prezentowane wszystkie dzieła literackie³⁴. Przy czym bardziej od genezy błędu na uwagę zasługuje to, że przez niemal ćwierć wieku istnienia platformy nie wyeliminowano go z popularnego cyklu renesansowego (choćby w drodze weryfikacji wyniku OCR) ani nie zgłoszono – jak należałoby przypuszczać – jego wystąpienia³⁵. Lapsus ten zaś z pewnością nie jest bez znaczenia w kontekście identycznych pomyłek odnotowywanych w tradycyjnych i elektronicznych wariantach *Trenu I*.

Trudno np. jednoznacznie stwierdzić, jak trafił on do publikowanego od lat przez Gdańskie Wydawnictwo Oświatowe (GWO)³⁶ podręcznika *Między nami* (klasa 7 szkoły podstawowej), zwłaszcza że nie sprecyzowano w nim źródła *Trenu I*. Jeśli jednak nie wdarł się tam omyłkowo podczas opracowywania pliku elektronicznego przez autorki bądź redakcję wydawnictwa, lecz wystąpił w nim jako element uprzednio zapożyczony, to z dużym prawdopodobieństwem jego źródłem była właśnie „Wirtualna Biblioteka Literatury Polskiej”, platforma, która z założenia oferowała swe zasoby „użytkownikom Internetu dla celów naukowych, dydaktycznych i edukacyjnych”³⁷. W niej zaś – jak wspomniano – figurował podany za edycją Sinki, lecz z wtórnym błędem literowym, *Tren I*. Możliwe, że przez wzgląd na znaczenie tej witryny i przywołanej tam klasycznej edycji uznanego filologa autorki podręcznika nie tylko przejęły bezkrytycznie „sarnę”, ale w sytuacji, gdy całkiem bezzasadnie pojawiła się ona w linijce 13 i 14 wiersza („bo i na sarnę okrutnik zmierza, / A ta ledwie umyka pierza”), postanowiły ją tam zachować za domniemanym źródłem cyfrowym, niwelując jej nieuzasadnione związki z upierzeniem. W objaśnieniu frazy „umyka pierza” (w. 14) nie odniosły się wszak – osobiłwym trafem – do elementarnego motywu piór, a tak jest w innych podręcznikach identyfikujących w *Trenie I* słowika („ucieka z piórami” – *Nowe słowa na start*³⁸, „umyka z pierzem, w znaczeniu: ratuje własne życie” – *Świat w słowach o obrazach*³⁹, „ledwie udaje jej się uciec, ocalić swoje pierze” – *Zamieńmy słowo*⁴⁰), lecz z uwagi na „sarnę” poprzestały na eksplikacji sensu przenośnego jej zachowania („uchodzi cało”). Eliminując zaś związki tego zwierzęcia z upierzeniem, uprawomocniły jego status (choćby na gruncie słowniczka) w podręcznikowym wariancie *trenu*.

³¹ J. Kochanowski, *Treny*, oprac. T. Sinko, Wrocław 1950.

³² *Tren I*, <https://literat.ug.edu.pl/kochan/tren001.htm> (dostęp: 3.06.2025).

³³ Wykaz osób zatrudnionych przy obsłudze narzędzi OCR w zakładce „Zespół – Team”, <https://literat.ug.edu.pl/zulu/team.htm> (dostęp: 16.05.2025).

³⁴ Informacje o zastosowanym języku HTML w zakładce: „Zasady wyboru i prezentacji”, <https://literat.ug.edu.pl/zulu/zasad.htm> (dostęp: 16.05.2025).

³⁵ Warto nadmienić, że pomysłodawca „Wirtualnej Biblioteki Literatury Polskiej” opublikował *Treny* z biogramem ich twórcy autorstwa prof. Kotarskiego także w formie e-booka, choć już bez znamiennej błędów w *Trenie I*; J. Kochanowski, *Treny*, wyboru dokonał M. Adamiec, www.Ebook.pl, s. 5, [PDF], file:///C:/Users/TOMEK/Downloads/Jan%20Kochanowski%20Treny.pdf (dostęp: 20.06.2025).

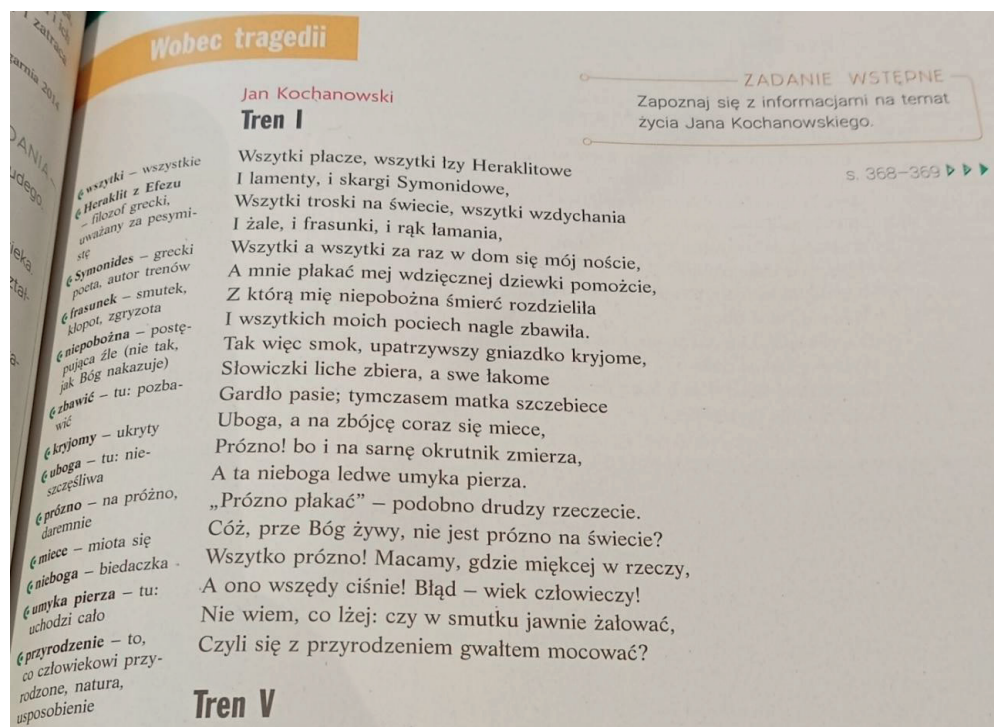
³⁶ A. Łuczak, E. Prylińska, A. Suchowierska, R. Maszka, *Między nami. Język polski 7. Podręcznik*, Gdańsk 2017 (wyd. 1).

³⁷ „Zasady wyboru i prezentacji”, <https://literat.ug.edu.pl/zulu/zasad.htm> (dostęp: 18.05.2025).

³⁸ K. Łęć, J. Ginter, N. Bielawska, J. Kostrzewska, J. Krzemińska, *Nowe słowa na start. Podręcznik do języka polskiego dla klasy siódmej szkoły podstawowej. Nowa edycja 2020–2022*, Warszawa 2020, s. 86.

³⁹ W. Bobiński, *Język polski. Świat w słowach i obrazach. Podręcznik. Szkoła podstawowa. Klasa 7*, Warszawa 2019, s. 158.

⁴⁰ A. Karolczyk-Kozyra, M. Krajewska, D. Kujawa-Weinke, A. Sieńczak, *Zamieńmy słowo. Podręcznik. Język polski. Klasa 7*, Warszawa 2023, s. 218.

Nie ulega natomiast
wątpliwości,
że omyłka ta
była identyfikowana
przez jakąś
część nauczycieli
czy korepetytorów
języka polskiego

Il. 1. *Tren I* w podręczniku *Między nami. Język polski 7. Edycja 2020–2022*, Gdańsk 2020, s. 147 (fot. T. L.)

Niezależnie od genezy słowa „sarna” w podręczniku *Między nami* upostaciowany na jego kartach błąd pojawia się w nim nieprzerwanie od 2017 roku, kiedy w formule dostosowanej do programu ośmioklasowej szkoły podstawowej po likwidacji gimnazjum, a następnie zaopiniowaniu przez fachowców z kręgu naukowego, został dopuszczony do użytku szkolnego (z numerem ministerialnym: 867/4/2017) i w takim charakterze ukazywał się w następnych swych edycjach⁴¹. To właśnie długie trwanie błędu, który jak każdy inny „w podręczniku szkolnym [...] jest niedopuszczalny”⁴², zastanawia najbardziej, zwłaszcza że lekcje podręcznika były w tym czasie rewidowane przez autorki. Nie ulega natomiast wątpliwości, że omyłka ta była identyfikowana przez jakąś część nauczycieli czy korepetytorów języka polskiego⁴³. Jeśli więc na przestrzeni kilku lat nie została usunięta z kart publikacji przez jej autorów, to pozostaje mieć choćby częściową nadzieję, że w toku przeprowadzanych w tym czasie analiz szkolnych i korepetycji domowych podlegała odpowiednim sprostowaniom. Inaczej prawdopodobieństwo utrwalenia się błędu w świadomości historycznoliterackiej młodzieży zwiększa się niepomrotnie.

Rozpatrzmy tu szczególnie, choć nie do końca abstrakcyjny, przypadek ucznia 7 albo 8 klasy szkoły podstawowej. Bałamutną interpretacją symbolu smoka i słowików mógłby on zasugerować się w istocie wielokrotnie w toku przygotowań do egzaminu

⁴¹ Potwierdza to przegląd następujących po sobie wydań podręcznika.

⁴² Kryteria oceny podręcznika szkolnego w aspekcie językowym. Przewodnik dla rzeczoznawców wraz ze wzorami opinii, oprac. K. Gąsiorek et al., s. 13. Dokument zamieszczony na stronie Ministerstwa Edukacji Narodowej wśród Wzorów opinii podręczników dla nowych typów szkół, <https://www.gov.pl/web/edukacja/wzory-opinii-podrecznikow-dla-nowych-typow-szkol> (dostęp: 26.06.2025).

⁴³ Przykładowo błąd ten rozpoznała w czasie udzielanych korepetycji jedna ze studentek filologii polskiej Wydziału Filologicznego UMCS.

ośmioklasisty, na którym wśród obowiązkowych lektur szkolnych figuruje od lat *Tren I*. Mógłby podążyć nie tylko za omylną redakcją wiersza w podręczniku *Między nami* lub inspirowaną nim bezkrytycznie analizą lekcyjną aprobującą w całej rozciągłości przekaz z „sarną”⁴⁴, ale też za niewłaściwymi transkrypcjami utworu w Sieci i jego interpretacjami online. Wersje z „sarną” wyświetliłyby mu się zarówno na portalach edukacyjnych różnych firm i osób prywatnych (np. aleklasa.pl⁴⁵, bryk.pl⁴⁶, poezja.net⁴⁷, ipolski.pl⁴⁸, streszczenia-lektur.pl⁴⁹, sciaga.pl⁵⁰, lekcjepolskiego.pl⁵¹, wiersze.lekturki.pl⁵²), jak i stronach, które odnalazłby raczej przypadkowo (np. otouczelnie.pl⁵³, ridero.eu⁵⁴, slonik-terapia.pl⁵⁵, liveworksheets.com⁵⁶, biblioteka.kijowski.pl⁵⁷, scribd.com⁵⁸, ukrainian-poetry.com⁵⁹, polska-poezja.com⁶⁰, darmowe-ebooki.com⁶¹, lekturowybolglowy.com⁶², wyczytaj.pl⁶³, prezi.com⁶⁴, wattpad.com⁶⁵, gazeta.pl⁶⁶, unipo.sk⁶⁷ itd.).

⁴⁴ Za przykład niech posłuży scenariusz lekcji *Poetycko wyrażona rozpacz ojca po stracie dziecka. Analiza wybranych „Trenów” Jana Kochanowskiego* opublikowany online 3–4 listopada 2020 roku. *Tren I*, przywołany tam obok innych wierszy cyklu w formie zdjęcia z podręcznika *Między nami*, nie doczekał się ze strony polonistki żadnej uwagi korygującej jego treść, choć z podanych przez nią informacji wynikało, że „na egzaminie ósmoklasisty może pojawić się jeden z tych tekstów”. Zadaniem uczniów było natomiast „uważnie przeczytać utwory i objaśnienia oraz analizę wierszy”. Co ciekawe, z przygotowanego przez nauczycielkę omówienia sceny ataku na ptaszki uczniowie mogli dowiedzieć się, że „smok pluje na bezbronnego słowika na oczach jego zrozpaczonej matki”. Link do dokumentu: https://cloud-d.edupage.org/cloud/Klasa_8_b____jezyk_polski____Materialy_10_wtorek_i_sroda_3_i_4_listopada_lekcje_36_37.pdf?z%3A1%2BG5FwBmW1PEtBZeN%2B8nA%2FWYmW0Qw1sUr%2FT2h4Rjmsxm6wcUOfXVhH6ZVSHLIQ (dostęp: 23.04.2025).

⁴⁵ *Jan Kochanowski – „Treny” (wybór)*, <https://aleklasa.pl/gimnazjum/c305-wiersze/kochanowskiego-treny> (dostęp: 12.05.2025).

⁴⁶ *„Tren I” Jana Kochanowskiego. Analiza i interpretacja utworu*, <https://www.bryk.pl/wpracowania/jezyk-polski/renesans/17417-tren-i-jana-kochanowskiego-analiza-i-interpretacja-utworu.html> (dostęp: 2.05.2025).

⁴⁷ *„Tren I”, Jan Kochanowski*, <https://poezja.net/tren-1/> (dostęp: 12.05.2025).

⁴⁸ *Renesans – motyw śmierci*, <https://ipolski.pl/motywy/11-smierc/279-renesans> (dostęp: 13.05.2025).

⁴⁹ *Opracowanie „Trenów” Jana Kochanowskiego*, <http://streszczenia-lektur.pl/opracowanie-trenow-jana-kochanowskiego> (dostęp: 15.05.2025).

⁵⁰ *Analiza i interpretacja „Trenu I” Jana Kochanowskiego*, https://sciaga.pl/tekst/29037-30-analiza_i_interpretacja_trenu_i_jana_kochanowskiego (dostęp: 14.05.2025).

⁵¹ *Jan Kochanowski, poeta z Czarnolasu*, <http://lekcjepolskiego.pl/2010/11/jan-kochanowski-poeta-z-czarnolasu/> (dostęp: 4.05.2025).

⁵² *Treny „Tren I”*, <https://wiersze.lekturki.pl/treny/> (dostęp: 13.05.2025).

⁵³ *Wybrane pieśni oraz treny I i V Jana Kochanowskiego. Egzamin ósmoklasisty 2023*, <https://www.otouczelnie.pl/news/1627/Wybrane-piesni-oraz-treny-i-i-v-jana-kochanowskiego-egzamin-osmoklasisty-2023> (dostęp: 18.05.2025).

⁵⁴ *Bezpłatny fragment – „Treny”. Jan Kochanowski*, <https://ridero.eu/pl/books/treny/freeText> (dostęp: 12.05.2025). Por. *„Treny”. Jan Kochanowski (e-book)*, https://ebookpoint.pl/ksiazki/treny-jan-kochanowski_e_2yq2.htm#format/e (dostęp: 9.07.2025); *„Treny” – e-book. Jan Kochanowski*, <https://virtualo.pl/ebook/treny-i431900/?srsltid=AfmBOopmKTPdLuSV9sk9lUYl01VPknhGKHfKwQfxX04jYJuOjPvwPwD> (dostęp: 9.07.2025); *Treny*, <https://www.ibuk.pl/fizyka/277827/treny.html?srsltid=AfmBOorNnz8GH9Sk01ZdNeGbaevlDjH3zbzLK-0HAvDmdcslyo27U04> (dostęp: 9.07.2025).

⁵⁵ *Poezja Jana Kochanowskiego. Załączniki*, [PDF], <https://slonik-terapia.pl/lib/npn9ay/LEKTUROWNIK-Poezja-Kochanowskiego-zalaczniki-Id4bodat.pdf> (dostęp: 18.05.2025).

⁵⁶ [Arkusze ćwiczeniowe z Trenem I i V], <https://www.liveworksheets.com/node/787876/download-pdf> (dostęp: 18.05.2025).

⁵⁷ Zob. <http://biblioteka.kijowski.pl/kochanowski%20jan/treny.pdf> (dostęp: 15.05.2025).

⁵⁸ *Jan Kochanowski – „Tren I”*, <https://www.scribd.com/doc/262620148/Jan-Kochanowski-Tren-1> (dostęp: 15.05.2025); *„Treny” Jana Kochanowskiego. Wersja polska*, <https://www.scribd.com/document/811822169/Treny-Jana-Kochanowskiego-Wersja-Polska> (dostęp: 12.05.2025); *„Treny” – zadania „Treny” – prezentacja „Tren I i V”*, <https://www.scribd.com/document/847718885/Treny-zadania> (dostęp: 9.07.2025).

⁵⁹ *Jan Kochanowski – „Tren I”*, <https://ukrainian-poetry.com/jan-kochanowski/tren-i/> (dostęp: 21.05.2025).

⁶⁰ *Jan Kochanowski – „Tren I”*, <https://polska-poezja.com/jan-kochanowski/tren-i/> (dostęp: 28.04.2025).

⁶¹ *Jan Kochanowski – „Tren I”*, [PDF], https://www.darmowe-ebooki.com/ebooki-lektury/kochanowski_tren_1.pdf (dostęp: 9.07.2025).

⁶² *„Fraszki” / „Pieśni” / „Treny”, Jan Kochanowski*, <https://www.lekturowybolglowy.com/lektury/fraszkipie%C5%9Bnitreny-jan-kochanowski> (dostęp: 22.05.2025).

⁶³ *Jan Kochanowski „Tren I”*, <http://www.wyczytaj.pl/wiersze/jan-kochanowski/5383-tren> (dostęp: 19.05.2025).

⁶⁴ *Jan Kochanowski – „Treny”*, <https://prezi.com/p/f9oojf3de4nw/jan-kochanowski-treny/> (dostęp: 4.05.2025).

⁶⁵ *Treny „Tren I”*, <https://www.wattpad.com/1019912415-treny-tren-i> (dostęp: 23.04.2025).

⁶⁶ *Treny 1, 2, 3*, <https://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/7,156046,17213881,treny-1-2-3.html> (dostęp: 16.05.2025).

⁶⁷ P. Káša, *Prehľad stredoeurópskych literatúr od počiatkov po osvietenstvo*, Prešov 2012, s. 43, [PDF], http://www.ses.unipo.sk/na_stiahnutie/01_download.pdf (dostęp: 23.04.2025).

Treny -

Kup ebooka

TREN I

Wszytki płacze, wszytki lzy Heraklitowe
I lamenty, i skargi Symonidowe,
Wszytki troski na świecie, wszytki wzdychania
I żale, i frasunki, i rąk łamanie,

Wszytki a wszytki za raz w dom się mój noście,
A mnie płakać mej wdzięcznej dziewczki pomożcie,
Z którą mię niepobożna śmierć rozdzieliła

I wszytkich moich pociech nagle zbawiła.
Tak więc smok, upatrzysz gniazdko kryjome,
Słowiczki liche zbiera, a swe łakome

Gardło pasie; tymczasem matka szczebiece
Uboga, a na zbójcę coraz się miece,
Próżno! bo i na sarnę okrutnik zmierza,

Il. 2. *Tren I* w e-booku opublikowanym przez Wydawnictwo Ridero (2018), oferowanym na stronie księgarni internetowej Ebookpoint⁶⁸

Upowszechnienie się analizowanego błędu, jego swoisty egalitaryzm, byłyby zapewne powodem, dla którego uczeń ten wyszedłby „sarnę” na teoretycznie wiarygodniejszych portalach wybranych instytucji i organizacji oświatowych lub w publikacjach tradycyjnych. Z dużym prawdopodobieństwem spostrzegłby ją na oficjalnej stronie Ministerstwa Edukacji Zintegrowana Platforma Edukacyjna (*zpe.gov.pl*)⁶⁹ realizującej cel „zapewnienia darmowego dostępu do cyfrowych materiałów edukacyjnych zgodnych z podstawą programową”⁷⁰. Znalazłby ją w wersji internetowej tygodnika Polskiej Akademii Umiejętności „PAUza Akademicka” (*pauza.krakow.pl*) w numerze opublikowanym z datą

⁶⁸ Zob. [https://ebookpoint.pl/eksiazki/treny-jan-kochanowski,e_2yq2.htm#epubcfi/6/12\[part-02_xhtml\]/4/2/2\[tocForcedId0\]/1:0](https://ebookpoint.pl/eksiazki/treny-jan-kochanowski,e_2yq2.htm#epubcfi/6/12[part-02_xhtml]/4/2/2[tocForcedId0]/1:0) (dostęp: 09.07.2025).

⁶⁹ *Przeczytaj. Jan Kochanowski, „Tren I”*, <https://zpe.gov.pl/a/przeczytaj/DUIdNbv0M> (dostęp: 23.04.2025).

⁷⁰ *Platforma edukacyjna*, <https://zpe.gov.pl/a/platforma-edukacyjna/D2MCAHX7G> (dostęp: 23.05.2025).

1 listopada 2018 roku, w którym obok wierszy upamiętniających zmarłych profesorów i członków tejże Akademii (*Sonet I* Mikołaja Sępa Szarzyńskiego, *Tren VIII, XV, XVIII* Jana Kochanowskiego) pojawił się *Tren I* ze swą charakterystyczną pomyłką⁷¹.

Z „sarną” zetknąłby się zarówno w konspekcie ze strofiki, udostępnionym w internecie przez jednego z pracowników Instytutu Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk (*krzysztof.gajewski.info*)⁷², jak i w szkolnym kompendium polonistycznym z testami utrwalającymi jego wiedzę przed egzaminem ósmoklasisty⁷³.

JAN KOCHANOWSKI

TREN I

Wszytki płacze, wszytki lzy Heraklitowe
I lamenty, i skargi Symonidowe,
Wszytki troski na świecie, wszytki wzdychania
I żale, i frasunki, i rąk łamania,
Wszytki a wszytki za raz w dom się mój noście,
A mnie płakać mej wdzięcznej dziewczki pomożcie,
Z którą mię niepobożna śmierć rozdzieliła
I wszytkich moich pociech nagle zbawiła.
Tak więc smok, upatrzysz gniazdko kryjome,
Słowiczki liche zbiera, a swe łakome
Gardło pasie; tymczasem matka szczebiece
Uboga, a na zbójcę coraz się miece,
Próżno ! bo i na sarnę okrutnik zmierza,
A ta nieboga ledwe umyka pierza.
„Próżno płakać” – podobno drudzy rzecze.
Cóż, prze Bóg żywy, nie jest próżno na świecie?
Wszystko próżno! Macamy, gdzie miękcej w rzeczy,
A ono wszędy ciśnie! Błąd – wiek człowieczy!
Nie wiem, co lżej: czy w smutku jawnie żałować,
Czyli się z przyrodzeniem gwałtem mocować?

Il. 3. *Tren I* w tygodniku „PAUza Akademicka” 2018, R. 10, nr 443, z 1 listopada, s. 4 (link do wersji elektronicznej czasopisma w przypisie 71)

⁷¹ Jan Kochanowski, „*Tren I*”, „PAUza Akademicka. Tygodnik Polskiej Akademii Umiejętności” 2018, R. 10, nr 443, z 1 listopada, s. 4, [PDF], https://wydawnictwo.akf.krakow.pl/attachments/article/561/443_2018.pdf (dostęp: 23.05.2025).

⁷² K. Gajewski, *Strofika*, [PDF], <https://www.krzysztof.gajewski.info/pdf/dydaktyka/poetyka/konspekty/strofika/strofika.pdf> (dostęp: 12.05.2025).

⁷³ *Wybrane lektury obowiązkowe – testy. Jan Kochanowski, „Treny”*, [PDF], <https://pl-static.z-dn.net/files/dea/ad1e877ada8dca5b830583391e4f065e.pdf> (dostęp: 12.05.2025).

IV. WYBRANE LEKTURY OBOWIĄZKOWE – TESTY

JAN KOCHANOWSKI, *TRENY*

Przeczytaj tekst i wykonaj zadania.

Tren I

Wszystki płacze, wszyscy łzy Heraklitowe¹
 I lamenty, i skargi Symonidowe²,
 Wszystki troski na świecie, wszyscy wzdychania
 I żale, i frasunki, i rąk łamania,
 Wszystki a wszyscy zaraz w dom się mój noście,
 A mnie płakać mej wdzięcznej dziewczki pomoście,
 Z którą mię niepobożna śmierć rozdzieliła
 I wszystkich moich pociech nagle zbawiła.
 Tak więc smok, upatrzysz gniazdo kryjome³,
 Słowiczki liche zbiera, a swe łakome
 Gardło pasie; tym czasem matka szczebiece
 Uboga, a na zbójcę co raz się miece⁴,
 Próżno, bo i na sarnę okrutnik zmierza,
 A ta nieboga ledwe umyka pierza.

«Próżno płakać» – podobno drudzy rzeczecie.
 Cóż, prze Bóg żywy, nie jest próżno na świecie?
 Wszystko próżno; macamy, gdzie miękcej w rzeczy,
 A ono wszędy ciśnie: błąd wiek człowieczy⁵.
 Nie wiem, co łżej: czy w smutku jawnie żałować,
 Czyli się z przyrodzeniem⁶ gwałtem mocować?

<https://wolnelektury.pl/katalog/lektura/treny-tren-i.html>

¹ Heraklitowe – Heraklit z Efezu (ok. 540–480 r. p.n.e.), filozof grecki, który podkreślał zmienność ludzkiego losu; nazywano go filozofem „płaczącym” ze względu na pesymistyczny charakter jego myśli
² Simonidowe – Simonides z Keos (ok. 556–468 r. p.n.e.), poeta grecki, autor wielu utworów lamentacyjnych, np. trenów
³ kryjomy (starop.) – ukryty
⁴ miece się – dawna forma: miota się
⁵ błąd wiek człowieczy – błędzeniem jest życie ludzkie
⁶ przyrodzenie – to, co jest przyrodzone człowiekowi, natura

Il. 4. *Tren I* wśród testów przygotowujących do egzaminu ósmoklasisty – fragment opublikowany online w formacie PDF (link w przypisie 73)

Źródła te mogłyby utwierdzić wspomnianego ucznia w takim samym przekonaniu, w jakim na podstawie błędnych redakcji *Trenu I* utwierdzili się autorzy internetowych omówień sceny ze słowiczkami, którzy ponad wszelką wątpliwość rozpoznali w niej jeszcze jednego bohatera: „gdy [matka ptaszków – T. L.] zamierza rzucić się na smoka, ten znajduje już kolejną ofiarę – sarnę” (*ostatnidzwonek.pl*)⁷⁴, „nie ma [owa matka – T. L.] jednak sił do walki z potworem, który także na sarnę porywa się, a ta w ostatniej chwili ucieka” (*wiersze.lekturki.pl*)⁷⁵.

Kolejne linijki tekstu wprowadza **dramatyczną alegorię smoka i słowików**. Symbolizujący śmierć średniowieczny gad, upatrzysz sobie ukryte w gałęziach słowicze gniazdo, stopniowo zjada pisklęta (symbolizujące Urszulkę). Śmierć dzieci obserwuje rozpaczająca matka. Gdy zamierza rzucić się na smoka, ten znajduje już kolejną ofiarę – sarnę:

„Tak więc smok, upatrzysz gniazdko kryjome,
 Słowiczki liche zbiera, a swe łakome
 Gardło pasie; tymczasem matka szczebiece
 Uboga, a na zbójcę coraz się miece,
 Próżno! bo i na sarnę okrutnik zmierza,
 A ta nieboga ledwe umyka pierza”.

Il. 5. Wersy 9–14 *Trenu I* z omówieniem na portalu *ostatnidzwonek.pl* (link w przypisie 74)

A przecież pojawienie się „sarny” i skoncentrowanie się na niej gada wypacza wprogramowaną w utwór czarnoleski myśl o szczególnej – w świadomości najbliższych zwróconej wyłącznie przeciwko Orszulce – złośliwości śmierci, która jako „nieznajomy wróg”

⁷⁴ *Tren I* (Wszystki płacze, wszyscy łzy Heraklitowe...), <https://ostatnidzwonek.pl/renesans/a-1888.html> (dostęp: 13.05.2025).

⁷⁵ *Treny*, „Tren I”, <https://wiersze.lekturki.pl/treny/> (dostęp: 13.05.2025).

(*Tren XI*, w. 5)⁷⁶ „upatrzyła” sobie ofiarę (*Tren I*, w. 9) i z namysłem przeprowadziła atak na oczach jej rodzica. Ten zaś, niczym Hiob⁷⁷, stanął wobec „groźnej i niepojętej”⁷⁸ ingerencji zła niemal osobowego, patrząc na swe dziecię raz jak na niedojrzały owoc „strząsany” metodycznie z drzewa (*Tren IV*, w. 3–4)⁷⁹, innym razem jak na maleńkiego słowiczka, którego z bezpiecznej kryjówki rodzinnego gniazda „wybiera” wyrachowany w swej natarczywości smok (*Tren I*, w. 9–14).

Upowszechnienie się błędu w *Trenie I* przypomina o bardziej uniwersalnym problemie związanym z funkcjonowaniem dzieł literackich w Sieci i współczesnych publikacjach książkowych, dla których źródłem materiałów jest m.in. internet. Dowodzi mianowicie, że w cyberprzestrzeni najdrobniejsza usterka edytorska nieusunięta w porę przenosi się bez trudu z miejsca na miejsce i – podobnie jak wirus – szybko replikuje, wiodąc do mutacji semantycznych skażonego błędem tekstu. Ostatecznie w dobie niczym nieskrępowanego przepływu informacji online bardzo łatwo o niekontrolowaną ekspansję tego typu zjawisk. Pokazał to – motywowany zaledwie jednym wierszem Kochanowskiego – przegląd stron internetowych oraz książek o profilu literackim i edukacyjnym.

Oczywisty (i swoją drogą rażący) błąd w *Trenie I* wystąpił po serii wirtualnych przetrzutów (metodą kopiuj-wklej) nie tylko na portalach osób i firm prywatnych, ale także na stronach wiarygodniejszych instytucji oświatowych, nie mówiąc o zatwierdzonym przez ministerstwo podręczniku szkolnym *Między nami*. Odpowiedzialność za automatyczne powielanie błędów spada na twórców wybranych witryn i publikacji oświatowych. W tym wypadku wskazaną (acz zapewne utopijną) praktyką, minimalizującą prawdopodobieństwo wystąpienia uchybień edytorskich, szczególnie w podręcznikach i kompendiach szkolnych, byłoby weryfikowanie poprawności cytowanych lektur przez ich konfrontowanie z wersjami figującymi w fachowych edycjach krytycznych.

Przykład zniekształcenia literowego, do jakiego doszło na stronie „Wirtualnej Biblioteki Literatury Polskiej” wskutek niedokładnego rozpoznania skanu z trenem czarnolesskim, pokazuje z kolei, jak istotna (szczególnie w przypadku literatury dawnej) jest ponowna analiza wyników OCR. Nawet najbardziej renomowane technologie OCR o niekwestionowanej przewadze nad programami stosowanymi na początku XXI wieku mogą generować błędne wyniki identyfikacji tekstu w sytuacji, gdy oryginalny dokument jest nieoptymalny jakościowo albo historycznie i językowo odległy. Dlatego rewizja skonwertowanego materiału stanowi nieodzowny element procesu cyfryzacji i bywa zalecana przez producentów narzędzi OCR, którzy oferują funkcje wspierające te programy, porównujące choćby dokument po konwersji z jego pierwotną postacią.

W cyberprzestrzeni
najdrobniejsza
usterka edytorska
nieusunięta w porę
przenosi się
bez trudu z miejsca
na miejsce

⁷⁶ Na temat „nieznajomego wroga” w *Trenie XI* zob. W. Weintraub, *Fraszka w tragicznej tonacji*, w: idem, *Rzecz czarnolesska*, Kraków 1977, s. 304–321.

⁷⁷ K. Ziemia, op. cit., s. 152: „Gdyby Hiob był poetą i pisał treny, oplakując swoje trzy córki i siedmiu synów, którzy zginęli pod gurzami domu, napisałby pewnie coś bardzo podobnego do *Trenów* Kochanowskiego”.

⁷⁸ W. Weintraub, op. cit., s. 314.

⁷⁹ „Zgwałciłaś, niepobożna śmierci, oczy moje, / Żem widział umierając miłe dziecię swoje. / Widziałem, kiedyś trzęsła owoc niedordżały, / A rodzicom nieszczęsnym serca sie krajały”. Por. *Tren V*, w. 1, 10–13: „oliwka mała [...] / Przed oczyma rodziców swoich rosnąc, mało / Od ziemi sie co wznioższy, duchem zarażliwym / Srogiej śmierci otchniona, rodzicom troskliwym / U nóg martwa upadła”.

Key Words: Jan Kochanowski, *Tren I*, error, deer, transcription, cyberspace, traditional publications, education

Abstract: The article is devoted to a fairly widespread, though linguistically and semantically unjustified, transformation of the allegorical image of the dragon and nightingales in Jan Kochanowski's *Tren I* (*Threnody I*; lines 9–14). In many contemporary editions of the poem, a characteristic typographical error can be observed, which unexpectedly introduces another, completely accidental victim – a deer – to the scene of the reptile's attack on the chicks, rooted in ancient tradition. This error distorts the fundamental ideological premise of the work, according to which the dragon's (death's) activity is directed from the very beginning exclusively against the nightingales (Orszulka) and only in relation to them does it carry out its well-thought-out – almost demonic – plan. Despite the obvious shift in meaning, the thus metamorphosed elegy has recently enjoyed considerable popularity both in the virtual sphere and in the realm of traditional books.